

УДК 811.161.2'373

DOI: <https://doi.org/10.31499/2415-8828.2.2021.246073>Оксана Зелінська*^{ID}, Марина Голобородько**^{ID}

ЛІНГВАЛЬНІ ЗАСОБИ ПОЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ВІКОВИХ ПЕРІОДІВ РОЗВИТКУ ДИТИНИ ПЕРШОГО РОКУ ЖИТТЯ

У статті розглянуто назви вікових періодів першого року життя дитини. Традиційно для дитини першого року життя не існувало чітких меж поділу віку на менші етапи, відповідно не існувало і усталених назв, які б корелювали з певним віковим періодом. У побуті визначальними характеристиками для дитини першого року життя є сам факт народження, що фіксує субстантив-комполит *новонародженій*, а також виразні ознаки, пов'язані з годуванням дитини та її нездатністю говорити, що оприявнюють номени *грудна дитина* та *немовля*.

Поділ вікового періоду дитини до досягнення одного року на окремі етапи існує у медицині та педагогіці, що знаходить відображення у спеціальній термінології. Педагогічний, медичний, побутовий дискурси послуговуються неоднаковим набором номінативних одиниць, що зумовлено різними підходами до календарного членування вікового періоду. У педагогічному, медичному, побутовому дискурсі засвідчено випадки уживання тих самих номенів, наприклад *новонародженій*, проте їхнє змістове наповнення різниться.

Ключові слова: назви дітей, назви вікових періодів життя, педагогічний дискурс, розмовний дискурс, медичний дискурс.

Zelinska Oksana, Holoborodko Maryna. Lingual means of the denotation in the Ukrainian language for age development periods of a child in the first year of the life.

The names of age periods of the first year of a child's life were considered in the paper. Traditionally the first year of a child's life was not clearly divided into shorter stages, and in turn, there were no established names which would correlate with these age periods. In every-day life defining features for a child of the first year of life is the fact of birth itself, which fixes a noun-composite *a newly-born*, as well as expressive signs associated with feeding a baby and its (his/her) inability to speak, namely, such nouns as *a nursling* and *a baby*.

A clearly differentiated division of a child's age period, before reaching the age of one year, is recorded in medicine. Scientific observations of the physiological changes in the development of a child, depending on a lived calendar period, determined the classification of the life into certain stages beginning from the prenatal development; it was expressed in a special terminology, for example, a *perinatal period*, *a zero day*. In a medical sphere the division units of a life period before the age of one year are hours, days, months; thus, this temporal vocabulary belongs to the structure of terminological phrases used to denote a certain age stage, the gradation of periods can be done with help of adjectives-qualifiers *early*, *late*.

In a pedagogical discourse, contrary to a medical sphere, the names of the age periods in a child's life do not clearly correlate with physiological changes and a calendar duration, and in an every-day life discourse the correlation is seen the least. However a conversational speech is characterized with a larger number of the patterns which form the names of age periods, descriptive nominations, due to a child's socialization.

Thus, a set of nominative units is different for each discourse, but we can come across some scientific terms in mass media, and from there they can be found in a conversational speech.

In a pedagogical, medical, every-day life discourse we have the cases when the same nouns are used, for instance, *a newly-born*, however they differ semantically.

Keywords: names of children, names of age periods of life, pedagogical discourse, conversational discourse, medical discourse.

* Оксана Зелінська, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна); e-mail: zelinska67@ukr.net.

** Марина Голобородько, викладач української мови і літератури Комунального закладу Київської обласної ради «Богуславський гуманітарний фаховий коледж ім. І. С. Нечуя-Левицького» (Богуслав, Україна); e-mail: mph67@ukr.net.

Антропоцентричний підхід до аналізу мовних явищ зумовлює інтерес до вивчення специфіки відображення в ній уявлень людини про себе, що фіксується передусім у лексиці. Вік людини належить, як зазначає В. Бочаров, до універсальних соціальних явищ, але кожна культура має власні уявлення про вікові періоди та соціальні позиції індивіда, які відповідають тому чи тому віку, вікову символіку, ритуальну практику, що закріплює належність до певного віку [Бочаров 2001, с. 5]. І. Кон наголошує на тому, що будь-яка періодизація життєвого циклу співвідноситься з нормами культури, вона не так описова, як ціннісно-нормативна, вікові особливості корелюють не з календарним віком, а з певною соціальною ідентичністю [Кон 2003, с. 109]. Для вивчення мовних засобів фіксації вікових періодів життя людини, на нашу думку, важливим є зауваження В. Бочарова про те, що розвиток людини як біо- і соціокультурної істоти має різні траєкторії: біологічний вік і соціальний вік [Бочаров 2001, с. 16].

В українському мовознавстві науковці вивчали різні аспекти відображення в мові уявлень про вік людини. Ю. Орлова описала архетипне і стереотипне відображення концепту *вік людини* у свідомості носіїв української, російської та англійської мов, схарактеризувала закономірності й відмінності у відображенні архетипних і стереотипних уявлень про вік людини у свідомості носіїв української, російської та англійської мов. Авторка представила набір архетипно-символьних ознак, соціокультурних стереотипів віку людини (нейтральних, позитивних, негативних), нумерологічної, кольорової, фітоморфної та зооморфної метафоризації номінацій вікових періодів і осіб за віком [Орлова 2019]. О. Гурова встановила склад лексико-семантичної групи «вік дитини» в українській мові та виявила особливості її структурно-семантичної організації та семантики. Дослідниця подала класифікаційні характеристики номінацій, розподіляючи їх за окремими періодами дитинства; з'ясувала співвідношення і взаємодію лінгвальних та екстралінгвальних чинників для виникнення окремих назв, проаналізувала специфіку відбиття в семантиці назв дітей ціннісних орієнтирів українців [Гурова 2015]. О. Зелінська на матеріалі писемних пам'яток проаналізувала, які лексичні засоби для позначення дитячого віку вживалися в українській мові XVI–XVIII ст. та як вони відображали уявлення про вікову диференціацію дитинства [Зелінська 2019].

Менш вивченою в лінгвістиці лишилася група мікрогрупа номінацій вікових періодів розвитку дитини першого року життя, що зумовлює актуальність обраної теми статті. Ми окреслили своїм завданням описати мовні засоби позначення вікових етапів життя дитини протягом першого року життя у різних дискурсах: побутовому, медичному, педагогічному. Матеріалом дослідження слугували фахові наукові тексти, офіційні документи, генеральний регіонально анотований корпус української мови (далі – ГРАК) (<http://uacorpus.org/Kyiv/ua>).

Традиційно для вікового періоду дитини першого року життя не існувало чіткої градації поділу його на менші відрізки часу, відповідно не існувало й усталених назв, які б корелювали з таким віковим періодом. У побутовому житті визначальними характеристиками для дитини першого року життя є сам факт народження, що фіксує субстантив-комполит *новонароджений*, а також виразні ознаки, пов'язані з годуванням дитини та її нездатністю говорити, що і позначають номени *грудна дитина*, яку жінка годує зазвичай грудьми до досягнення однорічного віку (безперечно, це тривало і довше), та *немовля*.

Вичерпне пояснення факту відсутності поділу на окремі відрізки першого року життя знаходимо в науковій праці Т. Берштам. Дослідниця констатує, що

для пізнього історичного періоду властивою була невизначеність і варіативність уявлень про градацію початкових етапів молодості – немовлятства, дитинства, отрочтва. Це було, на думку авторки, зумовлено низкою причин, передусім стійкістю архаїчних уявлень про паралелізм соціальних і космобіологічних процесів та багатівікове впорядкування вікових меж у Східній, Західній і Російських церквах. Т. Берштам зауважила, що внаслідок тривалої взаємодії народних і церковних критеріїв у селянській символічній стратифікації стадії молодості склалися уявлення, смислові рівні і священні числа етапів зростання, які не збігалися з біосоціальними чи побутовими. Термінологія XIX – поч. XX ст. відображає сприйняття немовлятства і дитинства як єдиний біологічний етап; він має певні регіональні варіації в хронологічних межах 5–8 років і вважався періодом «позачасовості», періодом росту, що відбувався подібно до космоприродних явищ, утаємничено від людських знань і за їхніми законами. Віра в Божественний промисел зачаття, народження і росту дитини, освячені хрещенням, поєднувалася з уявленнями про дикість, непередбачуваність, неконтрольованість цих процесів, які ніби випадали з усталеного порядку світобудови і віддавали дитину у владу природних стихій та нечистої сили. В аспекті вікового символізму найбільш вагомим переходом на етапах немовлятства раннього дитинства було припинення грудного вигодовування, що зазвичай збігалось зі здатністю розмовляти чи було приуроченим цій події [Берштам 2000, с. 114].

Поява назв, що фіксують вікові відрізки в межах першого року життя, зумовлена розвитком медицини та психології, глибокими спостереженнями за змінами фізичного стану і психічного розвитку, визнанням існування взаємозв'язку психоемоційного стану вагітної жінки із психікою дитини, яку вона носить. У зв'язку з цим назви, що засвідчують градацію першого року життя на окремі періоди, фіксуємо в наукових чи науково-популярних текстах, а також офіційно-ділових документах, що кодифікують межі цих періодів.

Мовним виразником усвідомлення ненародженої дитини як особистості є дефініція, подана в науковій медичній статті: *Дитина до народження – це людина з власними емоціями, сприйняттям і пам'яттю* [Астахов, Пузь 2011, с. 42]. Факт визнання суб'єктності ненародженої дитини зумовив виокремлення вікового періоду, що об'єднує час перебування дитини в утробі матері та 7 днів після народження. Цей відрізок життя дитини в медицині позначають термінологічним словосполученням із запозиченим прикметником *перинатальний* (від грец. *peri* – навколо; лат. *natus* – народження): *перинатальний період: Період з 28-го тижня внутрішньоутробного розвитку до 7-го дня життя називається перинатальним* [Періоди ..., 2019]; *Для гармонійного розвитку дитини в пренатальному і перинатальному періодах важливе значення має поведінка матері як під час вагітності, так і після народження дитини* [Астахов, Пузь 2011, с. 42].

Цей віковий відрізок частково накладається на інший – від першого дня до 28 днів, його номінують термінологічним словосполученням із компонентом *неонатальний* (лат. *neo* – новий + *natos*) – *неонатальний період: Неонатальний період починається з народження дитини і закінчується через 28 повних днів після народження* [Інструкція 1996]; *Проблема ж неонатальної (діти віком від 0 до 27 днів) і постнеонатальної (від 27 до 365 днів) смертності не була вирішеною* (ГРАК v. 12). У медицині неонатальний віковий період поділяють ще на два підперіоди, які диференціюють за допомогою кваліфікаторів-ад'єктивів *ранній* і *пізній*: *Ранній неонатальний період – період часу від моменту*

народження дитини до закінчення 7 діб життя (168 годин); Пізній неонатальний період – період часу після 7 повних діб життя (з 169-ї години) до закінчення 28 діб життя [Інструкція 2006]. Отже, термін неонатальний період є гіперонімом.

У медицині фживають ще термін *період новонародженості*, за яким закріплено чітко окреслені часові межі: *Період новонародженості – період адаптації до позаутробного життя і триває з народження до 28-го дня* [Періоди 2019, с. 5]; *Клінічний перебіг захворювання може починатися з періоду новонародженості, мати дуже тяжкий симптомокомплекс* (ГРАК v. 10); *Серед смакових і нюхових предикатів домінують перші, що, на нашу думку, пов'язано ще з неонатальними рефлексами (неонатальний період – ранній постнатальний період, або період новонародженості* (ГРАК v. 10). З цією назвою вікового періоду корелює однослівна номінація дитини *новонароджений*, що вживається в різних дискурсах. Лексема *новонароджений* зареєстрована у «Словнику української мови» зі значеннями: 1. Який недавно або тільки що народився (про людину, тварину); у значенні іменника *новонароджений*, *новонароджена*. Людина, яка недавно або тільки що народилася [СУМ 1974, с. 435]. Зауважимо, що дефініція в медичній інструкції включає інші ознаки: *Новонароджений – живонароджена дитина, яка народилася або вилучена з організму матері після повного 22-го тижня вагітності* [Інструкція 2006]. У педагогічному дискурсі також послуговуються терміном *новонароджений*, проте за ним не закріплено таких граничних календарних обмежень, як у дискурсі медичному: *Перше півріччя першого року життя характеризується надзвичайно високою чутливістю організму до розвивального середовища. Новонароджений адаптується до нових умов життя за допомогою безумовних рефлексів, основними з яких є харчовий... та хапальний (міцне хапання та утримання того, що потрапляє до рук малюка)* [Програма розвитку ... 2014, с. 17–18]. У цьому контексті лексема *новонароджений* реалізує узагальнену семантику «маленька дитина».

У медичній діяльності на віковому відрізку життя дитини до одного року важливими є не тільки кількість прожитих місяців, тижнів, днів, а й навіть годин. Темпоральна лексика на позначення названих відрізків часу і порядкові та кількісні числівники входить до складу терміноодиниць, що позначають таку градацію – *нульовий день, перший день, другий день, двадцять восьмий день, нульовий тиждень: Період життя протягом перших 24 годин після народження позначається як нульовий день, перший день включає в себе період з 24 до 47 повних годин, другий день з 48 до 71 повної години і т.ін. Дні життя 0–6 днів складають нульовий тиждень життя, з 7–13 – перший тиждень життя, дні 14–20 – другий тиждень життя і т. ін.* [Інструкція 1996].

Наступний контекст презентує побутовий дискурс, але тут назви календарних відрізків життя є виразником сприйняття дитини як найвищої цінності, а не вікові етапи, пов'язані зі змінами в розвитку: *Є дати, які ми відзначаємо незалежно від ювілейності й «круглості». Тиждень, місяць, два, три – новонародженої крихітки* (ГРАК v. 12).

У терміносистемі медицини засвідчено словосполучення *грудний вік: грудний вік триває з 29-го дня до кінця 1-го року життя* [Періоди 2019, с. 60]. Крім медичного, це словосполучення вживається в інших дискурсах, науково-популярних текстах, у ЗМІ: *Важливе значення має навчання дитини навикам охайності, що, як уже йшлося вище, слід починати з грудного віку* (ГРАК v. 10); *Усе починається з маленької праці. Я з грудного віку спілкувалася з нею, як з*

дорослою (Високий замок) (ГРАК v. 10); *Розвиток хронічної інфекції дуже поширений серед дітей грудного віку, інфікованих їхніми матерями* (ГРАК v. 10); *Україна очолює десятку країн із найвищими показниками захворюваності на кір. Незважаючи на те, що сьогодні країні вдалося вакцинувати понад 90 % дітей грудного віку, протягом кількох років охоплення вакцинацією було низьким* (ГРАК v. 10).

З назвою вікового періоду *грудний вік* корелює номінація дитини *грудна дитина*: *Франківські акушер-гінекологи переконують, що грудна дитина – це вік бурхливого росту та розвитку, а тому їй необхідне глибоке вигодовування, оскільки воно є беззаперечним правом кожного малюка і природним обов'язком матері* (ГРАК v. 10); *У мене грудна дитина у візочку. Поруч з нею сидить молода, дуже схожа на неї жінка, така ж чорноброва, на руках її грудна дитина в рожевих повзунках* (ГРАК v. 10).

У сучасний період спостерігаємо побутування однослівної номінації дитини – іменника *грудничок*, похідної від атрибутива *грудний*. Контексти, що фіксують цю лексему, представлено в різних дискурсах: *Багато батьків привезли зовсім крихітних діточок, навіть грудничків* (Високий замок) (ГРАК v. 10); *Найцікавіше, коли пояснюєш мамам, що «грудничкові» нічого, крім грудей, більше не треба, більшість жінок просто лякається* (Україна молода) (ГРАК v. 10); *До плюсів я відніс спокійну, неголосну атмосферу, не зважаючи на незліченну кількість дітей, починаючи від місячних «грудничків» до 16-тирічних оболтусів, оскільки цей курорт розрахований на сімейний відпочинок* (ГРАК v. 10). Графічне виокремлення слова лапками свідчить про його неусталеність у лексичній системі української мови, його не реєструє одинадцятитомний «Словник української мови».

За назвами вікових періодів, якими послуговуються в педагогічному дискурсі, не закріплено таких чітких часових меж, як у медичному, межі вікових періодів є певною мірою умовними. У педагогічних текстах поширена структура *рік життя* з порядковим числівником. Такий спосіб позначення властивий здебільшого для виокремлення періодів саме дитячого віку, коли кожного року дорослішання дитини відбуваються зміни в її психічному та фізичному розвитку, вони уживаються в науковій літературі: ***Перший рік життя належить до підготовчого періоду, впродовж якого на кожному місяці в розвитку мовленнєвого апарату з'являються певні досягнення, які потрібно підтримувати й розвивати*** [Програма розвитку... 2014, с. 22]; ***Процес розвитку дитини першого року життя можна схарактеризувати як період сенсомоторного і психосоціального розвитку особистості*** [Програма розвитку... 2014, с. 22]; ***Швидкі темпи фізичного і психічного розвитку дітей першого року життя викликають помітні зміни у їхній загальній поведінці*** [Програма розвитку... 2014, с. 33]. Для уточнення меж використовують ідентифікатори *кінець*: *На кінець першого року життя дитина спроможна, за бажанням, визначити напрямок свого руху, прискорити його або уповільнити* [Програма розвитку... 2014, с. 19]; *На кінець першого року життя дитина оволодіває елементарним позитивним та негативним досвідом, завдяки якому виокремлює у природному та предметному довкіллі відомі їй небезпечні предмети та об'єкти* [Програма розвитку... 2014, с. 29]; *Розвиток дитини на першому році життя відіграє важливу роль у її подальшому становленні як індивіда, суб'єкта діяльності, особистості, індивідуальності* [Програма розвитку дитини ... 2014, с. 17].

Словосполучення *перший рік життя* уживається, крім педагогічного, і в інших дискурсах: *Найбільш схильні до переохолодження малюки першого року життя та люди похилого віку* (День) (ГРАК v. 12). У педагогічних текстах виявлено назви періодів першого року життя, поділених на півріччя і місяці: *У другому півріччі першого року життя руховий досвід дитини стрімко збагачується; поліпшується орієнтація у просторі; рухи набувають більшої координованості, вправності, довільності* [Програма розвитку... 2014, с. 19]; *Швидкі темпи фізичного і психічного розвитку дітей першого року життя викликають помітні зміни у їхній загальній поведінці за такими етапами: до трьох місяців; від трьох до шести – семи місяців; від шести – семи до дев'яти – десяти місяців; від дев'яти – десяти місяців до року* [Програма розвитку ... 2014, с. 33]. У працях із педагогіки задокументовано словосполучення *вік немовляти* [Програма розвитку дитини... 2014; Програма розвитку ... 2014, с. 15], а також назву дитини, що корелює з цим віком *дитина-немовля: Дитина-немовля від 10 днів до 1 року; Процес розвитку дитини першого року життя можна схарактеризувати як період сенсомоторного і психосоціального розвитку особистості. З урахуванням цього визначені основні завдання розвитку дитини-немовляти* [Програма розвитку... 2014, с. 22]. У законі України «Про дошкільну освіту» зі значенням «віковий період» ужито іменник *немовля: Вікова періодизація: немовлята (до одного року); ранній вік (від одного до трьох років)* [Закон 2021]. У цьому ж тексті уживають словосполучення *ранній вік*, яким номіновано період після досягнення одного року, а в іншому тексті поняттєвий зміст цього словосполучення включає і вік до року: *Розвиток мовлення дітей раннього віку поділяють на два періоди: підготовчий (від народження до 1,5–2 років) та період активного мовленнєвого розвитку (від 1,5–2 до 3 років)* [Програма розвитку ... 2014, с. 21].

Отже, поділ вікового періоду дитини до досягнення одного року на окремі етапи існує в медицині, педагогіці та психології, що знаходить відображення у спеціальній термінології. Педагогічний, медичний, побутовий дискурси послуговуються неоднаковим набором номінативних одиниць, що зумовлено різними підходами до календарного членування вікового періоду. Одиницями поділу життєвого періоду до року в медичній сфері є години, дні, місяці, а отже, ця темпоральна лексика входить до структури термінологічних словосполучень на позначення окремого вікового етапу.

Градація періодів може здійснюватися за допомогою ад'єктивів-кваліфікаторів *ранній, пізній*. У педагогічному, медичному, побутовому дискурсі засвідчено випадки вживання тих самих номенів, проте їхнє змістове наповнення різниться.

Матеріал, представлений у ГРАКу, який фіксує слововжиток у різних дискурсах, а особливо в ЗМІ, засвідчує, що наукова термінологія на позначення вікових періодів першого року життя уживається і поза межами наукової сфери. Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні процесів взаємодії побутового дискурсу з науковим та специфіки проникнення термінологічної лексики в побутовий дискурс.

ЛІТЕРАТУРА

Астахов, В. М. і Пузь, І. В. (2011). Пренатальна і перинатальна психологія як складові частини психології розвитку. Проблема девіантного материнства: стан і шляхи вирішення. [У:] *Жіночий лікар*, № 1, с. 41–45.

Бернштам, Т. А. (2000). *Молодсть в символізмі переходних обрядів восточних славян. Учення и опыт Церкви о народном христианстве*. Санкт-Петербург, 400 с.

- Бочаров, В. В. (2001). *Антропология возраста*. Санкт-Петербург, 196 с.
- Гурова, О. (2015). Лексико-семантична група зі значенням «вік дитини» в українській мові (склад, структура й семантика). [У:] *Spheres of culture*. Lublin, vol. XI, pp. 339–346.
- Закон України «Про дошкільну освіту» (2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text> (дата запити: 16.07.2021).
- Зелінська, О. (2019). Лексичні засоби відображення дитячого віку в писемних пам'ятках української мови XVI–XVIII ст. [У:] *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, vol. 64, issue 1, pp. 207–221.
- Інструкція про визначення критеріїв живонародженості, мертвонародженості та перинатального періоду* (Затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 19.02.96 р. № 31). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0160-96#Text> (дата запити: 16.07.2021).
- Кон, И. С. (2003). *Ребенок и общество*. Москва, 336 с.
- Орлова, Ю. В. (2013). Особливості вербалізації концепту вік людини в українській, російській та англійській лінгвокультурах. [У:] *Мова і культура*, вип. 16, т. 4, с. 549–555.
- Орлова, Ю. В. (2019). *Архетипне і стереотипне відображення концепту ВІК ЛЮДИНИ у свідомості носіїв української, російської та англійської мов*. Автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.02.17. Київ, 20 с.
- Періоди дитячого віку. Новонароджена дитина* (2019). Методичні вказівки для підготовки до практичних занять для студентів 3 курсу медичних факультетів. Упор. Т. В. Фролова, І. І. Терещенкова, І. Р. Сіняєва, Г. С. Барчан. Харків, 32 с.
- Про затвердження Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, Порядку реєстрації живонароджених і мертвонароджених* (Наказ МОЗ, № 179, 29.03.2006). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0427-06?fbclid=IwAR1n4sLknnkLcSdruls3CXqVCSC3PPms5SIRXfYx1omghqJ2c2YvZ9KbamI#Text> (дата запити: 17.07.2021).
- Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція)* (2014). У 2 ч. Ч. I. Від народження до трьох років. О. Л. Кононко (наук. кер.). Київ, 204 с.
- Програма розвитку дітей від пренатального періоду до трьох років «Оберіг»* (2014). Тернопіль, 160 с.
- Романів, О. П. і Надь, П. Я. (2017). Перинатальний період як особливий етап становлення особливостей психічного здоров'я особистості. [В:] *Україна. Здоров'я нації*, № 3, с. 212–215.
- Словник української мови* (1974). В 11 т. І. К. Білодід (ред.). Київ, 840 с.

Подано до редакції 28.07.2021 року
Прийнято до друку 27.08.2021 року